

*
سید مهدی جهرمی

چند نکته از میراث حدیث شیعه

که سرحد امکان و طاقت بشری است، و در سنت امانت و وثاقت محظور نیست، متن کتاب را از تحریفات نسّاخ بپیراید و آن را چنان به صلاح بازآرد که از زیر قلم مؤلفش بیرون آمده باشد، نه اینکه هر کجا غلطی انگاشت، از پیش خود کلمتی بسازد و تصرفی کند که روح صاحب تألیف از آن بی خبر و بیزار باشد... یعنی مثلاً کسی که می خواهد کتابی را در فن طب و صیدله یا فلسفه و هندسه و هیئت و نجوم به نثر فارسی قدیم تألیف شده است تصحیح کند، باید در آن علم و در ادب فارسی، هر دو به حقیقت استادی و مهارت داشته باشد، و آنکه در یکی از این دو فن ضعیف و پیاده باشد، همچنان مرغ یک پر است که به قول مولوی:

مرغ یک پر زود افتد سرنگون باز برپرّد دوگامی یا فزون

چه بسیار از صناید علم و ادب را سراغ داریم که در مثل همان طایر یک بال بوده و چون به تصحیح متون علمی یا نظم و نثر قدیم دست یازیده اند، دچار هفوات و اشتباهاتی شده اند که «یضحک منها الثکلی». با این حال پیداست که از نوکاران اندک بضاعت چه زاید! این نیز حکایت درد استاد مرحوم شادروان جلال الدین همایی بود که در دومین شماره آینه میراث درج شده بود.

حرکت رو به رشد احیای متون کهن، که چند سالی است شتاب افزونتری یافته، قابل تقدیر و ستایش است و به همه دست اندرکاران این امر، اعم از مصحح و ناشر و نمونه خوان و حروفچین و... دست مریزاد می گویم و توفیق روزافزون ایشان را در این خدمت بایسته و شایسته فرهنگی آرزو مندیم. اما نکته ای که نباید از آن غافل شد، اینکه میباید در این حرکت میمون و پرشتاب، عمق و دقت علمی فراموش شود و خدای ناکرده کارهای عرضه شده آن چنان از آب در بیایند که مشمول این تعبیر خردمندانه استاد اهل ادب، مرحوم محمد قزوینی شوند: «نسخ خطی همچنان مخطوط باقی بماند، هزار بار بهتر از آن است که مغلوب چاپ

«عیب عمده محققان فرنگی این است که کار بقاعده می کنند و در هر کاری آدابی و ترتیبی می جویند. به خلاف فضلاء ما که گردن به هیچ قاعده و قانونی نمی گذارند و در هر جا، هر چه دلشان می خواهد می گویند... این همه زحمت و مرارت را محقق فرنگی، برای آن در تصحیح و نقد متون تحمل می کند که گمان می کند، این کار قاعده ای و ترتیبی دیگر ندارد. بیچاره، کار را بر خودش سخت می گیرد و برای همین است که نقد و تصحیح یک کتاب، برای او گاه بیست سی سال مدت می گیرد. غافل، که فضلاء و ادیبان ما به یمن همت و مجاهده و به برکت شهود و مکاشفه راههایی آسان تر برای این کار یافته اند و برای همین است که به آسانی می توانند سالی سه چهار کتاب بزرگ را که هر کدام از آنها برای فرنگی، کار یک عمرست تصحیح و مقابله کنند. ماشاءالله! حقیقت این است که برای فضلاء و ادیبان ما، اصلاً کار به این دشواری که فرنگی ها گمان برده اند نیست. آخر تصحیح کتاب کهنه، چه فرقی دارد با غلط گیری روزنامه و مجله؟»

آنچه خواندید و نکته های فراوان (یا بهتر است بگوییم درد دل های فراوان) دیگری از زبان مرحوم دکتر عبدالحسین زرین کوب در شماره ۱۰-۱۱ همین نشریه به چاپ رسیده بود.

لازم می دانم سخن بزرگ دیگری را نیز از شماره های پیشین آینه میراث نقل کنم تا عرایض بعدم را مدلل تر سازم:

«... عمل تصحیح غیر از مقابله کردن نسخ است... در این عمل علاوه بر مقابله و عرض نسخ، باید شخص مصحح در علم و فنی که موضوع کتاب است، چندان احاطه و تبحر و قوه تشخیص و فهم و استدلال داشته باشد که مواضع غلط را از صواب و نسخه های راجح را از مرجوح تمیز بدهد، و با تثبیت و تنقیح و نهایت بذل جهد و استفراغ وسع تا آنجا

* پژوهشگر متون قرآنی و روایی.

میراث حدیث شیعہ دفتر ہشتم

بہ کوشش

علی صدراینی خوئی

مہدی مہریری

شود، زیرا کہ این عمل در واقع خیانتی است کہ بہ فرهنگ کشور می‌شود و حقی بزرگ از علوم و معارف بشری را تضییع می‌کند، چه؛ قدر مسلم زیانش این است کہ دیگر کسی بہ این زودی‌ها در فکر تصحیح آن کتاب نمی‌افتد، و پس از چندی کہ بر این حال گذشت و اغلاط در اذهان رسوخ یافت و سیم دغل بہ جای زر ناب رایج گردید، بالای استدراکش اضعاف زحمتی است کہ باید در تصحیح خود کتاب کشید.»

یکی از تلاش‌های پرتمر در حوزه متون دینی، مجموعه دفاتر میراث حدیث شیعہ است کہ تا امروز ہشت دفتر آن بہ زیور طبع آراستہ شدہ و مراحل رشد و تکامل را پلہ پلہ طی می‌کند. دفتر ہشتم این مجموعه، کہ همچون دفاتر

پیشین در بخش‌های مختلف تدوین شدہ شامل رسالہ‌های زیر است:

بخش اول: متون حدیثی

۱- الاربعون حدیثاً / ابراہیم بن سلیمان قطیفی / قرن دہم

بخش دوم: شرح و ترجمہ حدیث

۲- المکنون فی حقائق الکلم النبویۃ (بخش دوم) / ابو محمد

روزبہان بقلی شیرازی / قرن ہفتم

۳- گنج گہر (ترجمہ منظوم نثر اللثالی) / ندیمی / قرن نہم

۴- الحاشیہ علی اصول الکافی / المولی محمد امین الاسترآبادی /

قرن یازدہم

۵- شرح دعای «یا من تجل» / ناشناختہ

بخش سوم: اجازات

۶- اجازہ ملا احمد نراقی بہ ملا علی آرائی

۷- شرح الاحوال من البدایۃ الی
المال / ملا علی آرائی / قرن سیزدہم
بخش چہارم: معرفی نسخہ

۹- ایجاز المقال فی علم الرجال /
فرج اللہ بن محمد الحویزی / قرن
یازدہم

این مجموعہ نقاط قوت و برجستگی‌های فراوانی دارد کہ بہ مجال وسیعتری برای بیان آن نیاز است، در این کوتاہ سخن، تنها بہ چند انتقاد مختصر و فہرست‌گونہ بسندہ می‌کنیم بہ امید آنکہ در مجلدات آیندہ میراث حدیث شیعہ شاهد رفع آنها باشیم:

۱- در کتاب‌های علمی و تحقیقی کہ بصورت مجموعہ چاپ می‌شوند، رسم بر این است کہ در اولین مجلد مقدمہ جامعی درج می‌کنند و در آن محتوای مجموعہ و شیوہ جمع‌آوری مواد و روش تدوین و در صورت لزوم

رسم الخط و اختصارات و... را بہ تفصیل بیان می‌کنند، جز آن در ابتدای ہر مجلد نیز مقدمہ کوتاہی شامل مسایل ضروری، کہ خوانندہ برای ارتباط یا متن بہ آنها نیاز دارد، و یا حداقل اختصارات و علائم و... می‌آورند.

میراث حدیث شیعہ نیز بہ پیروی از این شیوہ نیکو در ابتدای جلد اول مقدمہ‌ای کوتاہ آورده و بہ محتوای این مجموعہ اشارتی کردہ است. اما با توجہ بہ اینکہ میراث حدیث شیعہ، شامل متون کہن تصحیح و احیا شدہ می‌باشد، شایستہ بود دربارہ روش تصحیح و مسایل فنی مربوط بہ آن همچون شیوہ ارجاعات و پاورقی‌ها و رموز بہ کار رفته در متن و پاورقی‌ها و... توضیحاتی دادہ می‌شد.

همچنین لازم بود در ابتدای ہر جلد توضیح مختصری می‌آمد (ہر چند در ابتدای برخی دفترها توضیحاتی آمدہ، اما یکدست و کامل و برآورندہ نیاز خوانندہ نیست).

۲- مجموعہ‌های این‌چنینی معمولاً بہ صورت یکدست و با شیوہ واحد ویراستاری می‌شوند، برای آنکہ خوانندہ در ہر جلد و ہر مقالہ یا رسالہ‌ای، نیازمند مراجعہ و یافتن شیوہ خاص نویسندہ یا مصحح آن مقالہ یا رسالہ نباشد. دقت در مجلدات مختلف میراث حدیث شیعہ می‌نمایاند کہ چنین

یکدستی بر این مجموعه حاکم نیست.

د - حجم مقدمه‌های محققان رساله‌های مختلف نیز نشانگر عدم وجود شیوه واحد تدوین شده برای مجموعه است و گاه با متن رساله نیز تناسب و تطابقی ندارد. شاید اعداد گویاتر باشند.

رساله	صفحات مقدمه	صفحات متن
اول	۹	۱۳
دوم	۳	۱۰۱
سوم	۵	۱۳۳
چهارم	۴۴	۱۳۰
پنجم	۳	۱۷
ششم	۲	۱۲
هفتم	۷	۱۷

نگاهی به دفتر هشتم این نایکدستی را - حتی در یک دفتر و بالاتر از آن در یک رساله تصحیح شده توسط یک محقق - می‌نمایاند:

الف - در مقدمه رساله الأربعون حدیثاً آمده: «... متن مصحح موجود کتاب الامالی را به عنوان نسخه اصل انگاشتیم و نقل‌های قطیفی را با آن مقابله و تصحیح کرده و در پی نوشت با نام «المصدر» از آن یاد کرده‌ایم.» اما در پاورقی‌ها به جای «المصدر»، «امالی» و «المصادر» نیز آمده است. بنگرید ص ۲۰ پاورقی‌های ۳ و ۴ و ۵، ص ۲۲ پاورقی ۲، ص ۲۵ پاورقی ۵، ص ۲۸ پاورقی‌های ۳ و ۴، ص ۲۹ پاورقی‌های ۲ و ۳ و ۷.

ب - شیوه نمایاندن ضبط نسخه مورد استفاده مصحح (نسخه اساس) نیز در پاورقی‌ها یکدست نیست، چنانکه در جایی «فی النسخة» و جایی «فی الأصل» آمده است.

ج - مقدمه همین رساله به زبان فارسی است و متن رساله به زبان عربی، رساله بعد نیز عربی است با مقدمه فارسی، اما رساله چهارم، عربی است با مقدمه عربی، این نیز حاکی از عدم وجود شیوه واحد در مجموعه است.

ه - محتوای مقدمه‌ها نیز همگونی ندارد. چنانکه در یک مقدمه به تفصیل، به زندگی و آثار مؤلف اشاره شده و حتی نسخه‌شناسی آثار دیگر مؤلف غیر از متن درج شده در دفتر هشتم میراث حدیث شیعه نیز به تفصیل بحث شده (رساله الحاشیه علی اصول الکافی) و در مقدمه‌ای دیگر (رساله گنج گهر) تمامی زندگی‌نامه مؤلف در هشت سطر بیان شده و به دیگر آثار احتمالی وی نیز هیچ اشاره‌ای نشده است.

۳ - بر اساس ستنی نیکو، در مقدمه آثار تصحیح شده به نسخه‌شناسی متن، نسخ مورد استفاده و شیوه تصحیح پرداخته می‌شود. بررسی این مسأله در دفتر هشتم میراث حدیث شیعه می‌نمایاند که در اغلب رساله‌ها به این مسأله توجه درخور نشده و این کاستی بزرگی است که می‌باید در دفترهای بعد رفع شود.

۴ - یکی از اصول غیر قابل تردید در تصحیح متون، رعایت امانت و ارائه متنی پیراسته از تحریفات و تصحیفات است «چنانکه از زیر قلم مؤلفش بیرون آمده باشد»^۲

البته «... دایره‌ی امانت و امانتداری علمی، در تصحیح متن‌های مختلف، متفاوت است و مثلاً در یک دست‌نوشته فارسی سده پنجم، علی‌المعمول، حتی در بردارنده خصائص رسم الخطی هم می‌شود؛ حال آنکه در مورد دست‌نوشته متأخر، معمولاً، کار بدین حد پیچیده نیست.»^۳ اما آنچه در این دفتر به چشم می‌آید یکدستی در رعایت نکردن امانت، چه در متون متقدم و چه در متون متأخر است و نیز بی‌دقتی در استنساخ از نسخه‌ها، فراوان وجود دارد.

اگر خواننده نکته‌بین همان صفحات اول و آخر نسخه‌های خطی را که در انتهای مقدمه هر رساله جا گرفته‌اند به دقت با متن مقابله کند، پی به میزان قابل توجه خطا می‌برد و اگر خطاها به همین قیاس در همه متن تکرار شده باشند که جای تأسف دارد. برخی نمونه‌ها را متذکر می‌شوم که

کتاب نثر اللیالی

حمد آن صانع لطیف خبیر
 داده بودش ز فیض پر قدم
 عرش چون خاک در ره او پست
 ذات پاکش منزه از آفتاب
 اولش را بدایتی نبود
 چه ز دست و زبان ما آید
 کرم آئینه برو اسرار
 ما بجا و شیور ربانین
 با چنان کبریا و جاه و جلال
 که کند خاک را سیمج و صبر
 بگویی خاک جان ایمان هم
 نیست با کبریا بی او شدت
 و خداه لا اله الا الله
 و آخرش را نهایتی نبود
 که سپاس و شناسش را شاید
 که بدو عاید است کل ثنا
 ز دنیا ما و عجزه و نادانی
 عقل هر خود شدت و ناطقه لال

یا خطای در ضبط کلمه‌ای رخ داده و یا خطای کاتب یا نویسنده متن اصلاح شده، بدون اینکه ذکری از آن رفته باشد و در پاورقی یا مقدمه، اشاره‌ای به این‌گونه اصلاحات شده باشد:

صفحه	متن چاپ شده	نسخه خطی
۲۰ / ۳	شرعه	شرعه
۲۰ / ۶	بن	ابن
۲۰ / ۸	أسأل	أساءل
۲۰ / ۱۱	رحمة الله	رحمة الله
۱۵۴ / ۸	سطح عرشش مسافت	سطحه شش مساحت
۱۵۴ / ۹	خواب	خواست
۱۵۴ / ۱۰	اوناش	اوتاش
۲۲۸ / ۲	جهان	چنان
۲۲۸ / ۳	ونیم	وینم
۲۲۸ / ۷	گشتی	گشتی
۲۲۸ / ۸	دواست	دوست
۴۱۵ / ۲	[را]	(زاید است)
۴۱۵ / ۹	[دعا]	(زاید است)
۴۱۵ / ۱۲	صلات	صلوة

[نکته قابل توجه اینکه دو کلمه پس از این، لفظ صلوات (جمع صله) آمده و تغییر رسم الخط، موجب بدخوانی و بدفهمی دو کلمه می‌شود.]

۴۶۰ / ۵	قاتل	علی قاتل
۴۶۰ / ۱۱	لئن	ولئن
۴۶۰ / ۱۵	الشهیریه	الشهیر بـ
۴۶۱ / ۳ و ۹	بعضی	بعض
۴۷۴ / ۱۲	سال ۱۲۲۲	سنه ۱۲۲۲ هزار و دویست و بیست دو
۴۷۴ / ۱۴	دو سال و کسری	دو سال کسری
۴۷۴ / ۱۵	سال ۱۲۲۴	سنه ۱۲۲۴ هزار و دویست و بیست و چهار
۴۷۵	سطر آخر	یوم
۴۷۶ / ۱	ربیع الثانی	شهر ربیع الثانی من شهر سنه
۴۷۶ / ۳	باشم	باشم الهی آمین
۴۷۶ / ۷	یک ماه	مدت یکماه
۴۷۶ / ۹	ولی النفع	آته ولی النفع

اگر مصححین محترم یا سرپرستان مجموعه گرانقدر میراث حدیث شیعه بفرمایند که این اغلاط چندان مهم نیست و آسیبی به اصل و محتوای مطالب نمی‌رساند، عرض خواهیم کرد، اگر همین حجم خطا و

بی‌دقتی در همه رساله تکرار شده باشد، از کجا می‌توان یقین داشت در مواضع حساس و مهم مرتبط با محتوای رساله نیز خطا روی نداده باشد؟ و چه ضربی از اطمینان نسبت به صحت و اصالت متن وجود دارد؟

۵ - تحقیق کافی حول همه رساله‌های منتشره در مجموعه صورت نگرفته است. برای نمونه بنگرید به مقدمه رساله شرح دعای «یا من تحل» که از مولفی ناشناخته است و محقق محترم، مقدمه‌ای بسیار کوتاه و نارسا بر آن نگاشته و حتی از تعیین تقریبی زمان تألیف و یا کتابت نسخه نیز هیچ اطلاعاتی به دست نداده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. آینه میراث، شماره ۲، ص ۹۶.
۲. اشاره به کلام شادروان استاد جلال الدین همایی که در ابتدای مقاله نیز آمد.
۳. راهنمای تصحیح متون، جویا جهانپخش، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۷۸، ص ۳۳.

شرح فرمانها بر مبنای

سندت همیشه منور دعا و صدرا الصدور عرض حاجت و دعا مجرب الی الله
 شرات که آیت شغفت بنجایت و شرایت معرفت لایمانت در است
 و ترغیب بی‌مانور و کمال دعوی بطلب کلمه یا جمله که در کمال کشف
 بسؤال زمان بعرض حراج و احکام کثرت بی‌مناجیح اوید و اویزه کثرت
 ابواب شرات مخلوط و یکبار داری لشریف و اویزه سبب آفات
 محفوظ داشته بطالری بارب خود سازه و از خوان کثرت اجرب موبه
 الدراع اذ لیمان حلاوت ابانیت سدر این نه طه کلمه الی الی
 و یحالی مزیلی کرد و در زمانه و در صلوات غیر محمد و در پیش او قبله
 اصل ما هر روز برترین الی الله و ما حرم در کما دانی فتکل حرم اراکون
 تابعه بین او ادوی ارض رسول الله صغیر و از آفرینش آمان و زمان
 شجوه کثرت الی و کثرت قائم الانبیاء و المرسلین حبس الله علیهم
 و تمسک اصطفی صلوة بر او و صلوات در وقت حاجت کثرت
 و رفع درجاست صلوات اهد علیه علی الاطیبین الطاهرین المعصومین

الذی